

Člověk poslední třetiny dvacátého století v průmyslově nejvyspělejších státech má — oproti člověku z počátku tohoto století — větší množství volného času každý den; každý týden se jeho volný čas prodloužil o jeden den a pracovní rok se v průměru zkrátil o měsíc. Už tím se pro člověka snížila celoživotní pracovní doba. Relativně i absolutně se také zmenšil počet let, která musí člověk za život odpracovat, neboť se snižuje hranice produktivního věku, zatímco se v průměru lidský život prodloužil. Tato skutečnost přináší společnosti i člověku jako jednotlivci v řadě ohledů novou situaci zejména proto, že vyvstala starost o náplň volného času a uspokojení potřeb, které se k volnému času váží.

Volný čas jako čas odpočinku a zábavy, jako čas, v němž se spojuje společenská a individuální racionalita s fantazií a emocionálně estetickými prvky, není historicky neznámým fenoménem. Není známa ani jedna historická společnost, která by věnovala všechen čas evidentním nezbytnostem zachování holého života i v podmínkách prosté reprodukce pracovní síly.

Volného času ovšem neměli všichni stejné. Charakteristické je, že čas, který měla k dispozici vládnoucí třída, byl časem prázdnoty, časem nudy a pasivity. Jeho vyplňováním se zabývala většinou zvláštní skupina lidí — zpravidla umělci. Volný čas nebyl u nepracujících příslušníků vládnoucích vrstev dobou odpočinku. Prázdnota, nuda a jednotvárnost nebyla důsledkem prázdnoty, nudy a jednotvárnosti práce. Pramenila z okrajovosti životní formy, nenaplněné obsahem, který by ji vedl ve směru podstatných proudů historického dění. Naproti tomu lid se v čase, který mu byl k dispozici poté, když učinil zadost svým pracovním povinnostem a povinností ukládaným církví — která byla mistrným „řešitelem“ obsahu volného času — bavil po svém. Jeho zvyky a obyčeje svědčí o důmyslnosti a roz-

vinutosti obsahu volného času a o aktivním podílu všech zúčastněných. Přitom měly tyto aktivity svoji racionální stránku. Jednotlivci se v nich dostávalo poučení, osvojoval si v nich principy, na nichž společnost spočívala, ještě dříve než vznikly jakékoli vzdělávací instituce. Volný čas však byl také časem pohádek a neskutečna, nadějí a snů, prostorem k uplatňování jedinečnosti osobnosti člověka. *Conditio sine qua non* této autenticity však byla její smysluplná existence „pro druhé“, tedy společenská dimenze.

Změny v obsahu práce ve vyspělých průmyslových zemích zvláště v období vědeckotechnické revoluce přinesly do relací práce — volný čas mnoho závažných změn, které relativizují hodnoty i velice složitě extrapolovaných zkušeností z minulé doby. Přitom však v obsahu volného času existuje kontinuita, která má pro řešení otázek volného času podstatný význam. Abychom však mohli poznat, co je skutečně kontinuitní a co je z této kontinuity živé, je třeba analyzovat hlubší vrstvy souvislostí, které vznikají v nové době a mají hodnotu nositelů perspektivních tendencí.

Prvním metodologickým předpokladem zde je neredukovat celý problém jen na samotnou oblast volného času, ale zkoumat jej ve vazbách, z nichž vyrůstal; ve vazbě práce — volný čas v konkrétně historických souvislostech té které vývojové etapy celospolečenského vývoje. Za druhé to znamená opustit pouze globální rovinu uvažování o vztahu práce — volný čas a přejít na rovinu jejich teoretické analýzy.

Zdrojem dnešních starostí s volným časem je obrovské zvýšení produktivity práce, provázené její racionalizací a s tím související racionalizací jejího řízení a rozdělování uvnitř společnosti. Tato objektivní skutečnost je i subjektivně provázena proměnou tradičních postojů člověka k práci, ale také proměnou jeho postojů

k mimopracovním činnostem. Uvolňování vazeb člověka k jeho práci v zaměstnání se projevuje jako „přimykání“ k mimopracovním činnostem. Současně však se vznikem průmyslu pro uspokojování potřeb volného času a se vznikem nového odvětví kultury, nepřesně nazvaného „masová kultura“, proniká i do této oblasti profesionalizace a dělba práce.

Jak sféra práce v zaměstnání, tak sféra mimopracovní vyžaduje nejen čas, soustavnou pozornost, kontinuální činnost, systematický zájem, ale také jistou kvalifikaci. To má přirozeně vliv i na psychologii člověka. Napětí vznikající z rozporu těchto nároků řeší často tím, že s menší intenzitou prožívá svoje vazby na společensky potřebnou práci v zaměstnání nebo na kvalitu práce, případně na profesionální zařazení, a tuto činnost posuzuje z hlediska její účelnosti pro sféru volného času. Existuje zde také tlak společnosti, nebo častěji tlak určité společenské vrstvy či skupiny, k níž člověk přísluší a v níž je často oceňován jako jednotlivce a konfrontován s ostatními ve sféře „vybavenosti“ pro volný čas. Také prestiž povolání je často hodnocen z tohoto aspektu, a tak se vytváří veřejné mínění, které se míjí s potřebami společnosti a nejhlubším zájmem jednotlivce, ale je závazné a je respektováno v té míře, že může vytvářet stress v případě, že mu jednotlivce není schopen v „žádoucí“ míře vyhovět.

Z tohoto důvodu se sféra volného času jeví jako empirická rovina vyjevování rozporů mezi individuálními zájmy a zájmy společnosti. Jestliže oblast volného času osamostatníme, může se zdát, že se právě sem přesunuly ekonomicko-sociální a politické rozpory společnosti. Sféra volného času se pak stává prostorem k řešení rozporu mezi společenským a individuálním zájmem, mezi celospolečenskými a individuálními potřebami, a jeví se jako sféra skutečné svobody člověka. Zdá se, že řešení tohoto problému pak záleží pouze na intervenci nebo na neintervenci společnosti do sféry volného času a na zachování určitého řádu v celkových relacích práce — volný čas, v jejichž rámci lze vytvořit potřebný prostor pro autenticitu člověka; že jde pouze o rozumovou dohodu mezi jednotlivcem a společností, aby se snížilo napětí mezi nimi a předešlo se případným konfliktům.

Toto napětí a rozmanité konflikty, v nichž se může vyhrotit a podle nichž se zpravidla posuzuje a odhaduje situace a kvalita vztahů uvnitř společnosti, jsou sice závažné, ale přece jenom může často jít o nepodstatnou stránku nahodilých nakupení okrajových problémů. Daleko podstatnější je, jak je společnost vnitřně ustrojena, aby chtěla a mohla nejenom aktuálně sjednocovat zájmy lidí, v nichž se projevují nové vztahy k jejich nejpodstatnějším životním projevům, ale také jak je schopna přesáhnout je směrem k fundamentaci jejich budoucího života na základě jejich projevů, které mají rodotvornou podstatu.

Rozhodující zde je pochopení významu práce — v jejích konkrétně historických proměnách — jako rodotvorné podstaty člověka a překonání neteoretického přístupu k ekonomii jako sféře národního hospodářství. V marxistickém pojetí jde o systém výrobních vztahů: v nich je skryto tajemství proměn charakteru práce v její společensko-lidské, ne pouze látkové podobě.

Protože problém volného času vznikl v důsledku látkových proměn práce v období vědeckotechnické revoluce v průmyslově vyspělých společnostech, vystupují při výzkumu volného času a mezinárodních komparacích především ty charakteristické rysy volného času, které se shodují jak v kapitalistických, tak i v socialistických zemích. Lze je vysledovat především při porovnávání časových snímků nejfrekventovanějších aktivit ve volném čase, v nákladech na volný čas a ve vztahu volného času a času práce v oblasti rozšířené reprodukce pracovní síly, zejména pokud jde o zvyšování kvalifikace a sebevzdělávání. Z hlediska společnosti se jeví nejnaléhavějším zapojit volný čas do řečiště celospolečenského života a ovlivňovat jej takovým způsobem, který považuje společnost z hlediska svých potřeb a cílů za nejvíce žádoucí.

Obecně se klade důraz na takový způsob využívání volného času, který by umožňoval sladit potřeby a zájmy společnosti se zájmy a potřebami jednotlivce. Za prvořadý požadavek společnosti je pokládáno zvyšování adaptability lidí ke stoupajícím a měnícím se nárokům na jejich pracovní zařazení v důsledku vědeckotechnické revoluce v socioprofesionální sféře

a adaptability k celospolečenským proměnám, které jsou výsledkem pohybů v sociálně ekonomické oblasti.

Při takovémto globálním pojetí problémů práce a volného času se často stává, že se vzájemná souvislost mezi prací a volným časem redukuje spíše na negativní závislost volného času na práci, jako by práce – rozdrobená a monotónní činnost – byla fatálním zdrojem monotónnosti aktivit ve volném čase a pasivity lidí, ačkoli z historie víme, že nuda a pasivita vyplývala také z absence pracovní činnosti v životě člověka. Za zhodnocování volného času se pak považuje hlubší uspokojování – nebo uspořádání na vyšší úrovni – těch potřeb, které měl člověk i ve společnostech minulých. Jde tedy o hledání cest, jak potřeby vzniklé v určitých společenských vrstvách nebo třídách, potřeby „vyšší“, autentické, rozšířit do celé ostatní společnosti. Vytvářejí se tak vzory žádoucího, aniž se bere dostatečně v úvahu možná zastupitelnost potřeb a vznik potřeb nových, vyvolaných nejen moderním průmyslem, ale také revolučními přeměnami ve společnosti, a potřeb, které jsou rozvinutím kulturních specifík.

Globální pojetí volného času ponechává také stranou závažné proměny v míře volného času, který mají k dispozici příslušníci různých tříd, sociálních skupin a profesí. Rozvoj průmyslu, zvýšení produktivity práce a společenské proměny převrací proporce volného času u jednotlivých tříd, sociálních skupin i profesí.

Jestliže bylo dříve pro vládnoucí třídy typické, že měly mnoho volného času, anebo neměly vůbec nic na práci, v současné etapě vědeckotechnické revoluce se v kapitalistických zemích takzvaná zahálčivá třída početně zmenšila. Příslušníci dnešní vládnoucí třídy mají zpravidla málo volného času, i když jejich bohatství oproti minulosti mnohonásobně vzrostlo. Naproti tomu značná část příslušníků takzvaných nižších tříd nedisponuje dostatečným množstvím prostředků k tomu, aby mohla trávit víkend a dovolenou podle potřeb a přání. Nezměnila se podstata kapitalismu, ale změnila se některé jeho jevové formy. V socialistických zemích, kde neexistuje soukromé vlastnictví výrobních prostředků a odměna za práci je vázána na osobní schopnosti, kvalitu práce, vzdělání a angažovanost při řízení socialistické

společnosti, vznikla situace, že nejlépe placení odborníci kteréhokoli úseku života společnosti disponují minimem volného času, ačkoli jsou pro jeho využívání lépe vybaveni než skupiny pracovníků, jejichž odměna za práci je nižší, avšak disponují větším množstvím volného času. Přitom ovšem rozdíl v úrovni trávení víkendů a dovolených jsou například v Československu mezi oběma skupinami daleko menší než v západoevropských zemích.

S jistou dávkou nepřesnosti je přece jen možno obecně říci, že situace ve volném čase se v poslední fázi historického vývoje obrátila: ti, kdo skutečně mohou disponovat svým volným časem, mají relativně menší možnost investovat do aktivit volného času, zatímco ti, kteří investovat mohou, mají málo volného času. Výzkumy volného času zpravidla nepostihují tento závažný fakt proto, že se nezabývají širšími společenskými souvislostmi a hlubšími vrstvami sociálně ekonomických změn, k nimž dochází v obou částech světa a které mají svoje specifické projevy právě ve změnách relací práce a volného času.

Globální pojetí vztahu práce a volného času se opírá o falešné zevšeobecnění vztahu určitého obsahu práce v její látkové podobě a nepostihuje dynamiku vzájemných změn v obsahu a charakteru práce, k nimž dochází právě v důsledku vědeckotechnické revoluce a které staví do popředí nejen teoreticky, ale i prakticky otázku vztahu historického času a času lidského života. Volný čas, který mají lidé v průmyslově vyspělých společnostech k dispozici, má tu charakteristickou zvláštnost, že nebyl „ubrán“ době materiální výroby, ale „vybyl“ při jejím maximálním rozvoji. Tím je ovšem volný čas vázanější na sféru ekonomické prosperity více než kdykoli předtím.

Zkrácení času, který musí člověk za svého života věnovat pracovní činnosti v zaměstnání, mu dává možnost, aby rozvíjel i ty svoje potřeby, které se bezprostředně netýkají jeho socioprofesionální funkce ve společnosti. Tím se do stejné časové jednotky, již je čas lidského života, „vejde“ mnohem více aktivity, může vzniknout více zájmů a potřeb a může se jich za život uspokojit daleko více než dříve. V tomto smyslu je možno považovat zmenšení doby práce a zvětšení fondu volného

času v současné době za formu prodloužení „lidského času“.

Toto prodloužení „lidského času“ spadá do éry, v níž můžeme hovořit o zrychlování historického času obecně, neboť v krátkém časovém úseku probíhá více takových dějů, které byly v minulosti záležitostí celých historických etap. Rozvoj vědy a techniky činí jednu generaci účastníkem mnoha „zázraků“ a zároveň jí v důsledku „zmenšení světa“ umožňuje sledovat proměny historického času různých kontinentů. V socialistickém světě pak k tomu přistupuje ještě svérázné zrychlení historického času uvnitř jednotlivých zemí: za padesát let trvání socialismu se kvalitativně změnily společenské podmínky života lidí. Generace, které žily za kapitalismu, prošly revoluční proměnou nejen ekonomických základů svých společností a politických poměrů, ale také hlubokou proměnou společenského vědomí a subjektivních postojů ke společenské realitě i k sobě samým.

* * *

Ačkoli prodloužení „lidského času“ a všeobecné zrychlení historického vývoje je typické pro všechny průmyslově vyspělé společnosti a problematika volného a pracovního času má mnoho společných rysů v kapitalistických a v socialistických zemích, jsou zde také podstatné rozdíly.

Nejpodstatnější z nich je v tom, že socialistická společnost se při posuzování problémů práce a volného času opírá o proměny práce. Tyto proměny nejsou pouze technologické povahy, netýkají se jenom výrobních sil samých, ale i vztahů, do nichž lidé při práci vstupují. Tyto rozdíly mezi socialismem a kapitalismem se nemusí projevit na první pohled, avšak ve skutečnosti oba společenské systémy kvalitativně odlišují.

Stejnost technologických výrobních procesů probíhá v nestejných výrobních vztazích. Stejnost zásad řídicích mechanismů se uplatňuje v nestejných společenských podmínkách, stejnost komunikačních struktur a vazeb neznamena stejnost jejich obsahu. V jevové podobě se odlišnost projevuje i při výzkumech volného času: ve frekvenci a úrovni participace občanů socialistického státu na řízení, která „narušuje“ obvyklé korelace vzdělání a aktivit ve volném čase (v socialistických zemích

je participace lidí s nižším vzděláním na řízení provázena vysokou úrovní aktivit ve volném čase); v jisté odlišnosti sociokulturní hierarchizace rodin v závislosti na změnách v úrovni vzdělání jejich členů a také v odlišnosti stupně demokratičnosti v projevovaných aspiracích mladých lidí z dělnických rodin — v socialistických zemích se o vysokoškolské vzdělání uchází a na vysokých školách studuje nesrovnatelně vyšší procento dětí z dělnických rodin než v kterékoli kapitalistické zemi.

V důsledku těchto skutečností vznikají ve vztahu práce a volného času v socialistické společnosti některé nové problémy kvalitativně odlišné od problémů společnosti kapitalistické; zároveň se však i v této empirické rovině začíná rýsovat teoretické řešení a možnost předpovědi.

Především jsou v socialistické skutečnosti i empiricky zjiitelné projevy toho, že ve všech vrstvách a ve všech druzích povolání existuje podstatná souvislost práce a aktivit, a to ne pouze ve formě negativní závislosti. Příslušníci kterékoli sociální skupiny a jakéhokoli profesionálního zařazení překračují determinaci svého postavení společenskou aktivitou a participací na řízení. I když to neplatí v každém jednotlivém případě, je tato reálná možnost součástí subjektivního vědomí jednotlivce a pramení v demokratickém vědomí společnosti. Také homogenizace socialistické společnosti má jinou základnu, než je tomu v kapitalistických státech, neboť její bázi vytváří nová kvalita společenských poměrů; technologická stránka výroby a její účel je podřízen společenským a lidským cílům. Živou práci si nepodmaňuje mrtvá práce — kapitál.

To znamená, že ačkoli je v některých kapitalistických zemích proces vědeckotechnické revoluce a technologická stránka výroby daleko více rozvinuta než v řadě států socialistických, nejsou socialistické státy, a tím i marxistická teorie společnosti odkázány na teoretické aposteriori při řešení vztahu práce v zaměstnání a volného času. Socialistická společnost prokazuje, že právě marxismus je společenskou teorií, která má metodologické přístupy a teoretická východiska k filosofickému přesahu, a tedy také k formulování cílů a charakteristice stupňů nezbytných k jejich dosahování.

K řešení teoretických i praktických pro-

blémů, které s sebou přináší růst volného času a poznávání vzájemných vztahů pracovního a volného času, není tedy ani zapotřebí v praxi vyzkoušet všechny slepé uličky, rozvinuté kontrapozice práce a volného času po vzoru kapitalistických společností, abychom mohli teoreticky formulovat a prakticky uplatňovat pojetí práce a volného času adekvátnější potřebám společnosti i člověka. Ekonomický rozvoj stejně jako technologické procesy a „praktická“ stránka společenské činnosti vůbec jsou podřízeny lidskému účelu, potřebám člověka, ať už jde o prostředí, v němž člověk pracuje a žije, nebo o kultivaci jeho bytostných sil v jejich rozmanitosti, sil, které mají jen velice zprostředkovaný vztah k výrobě a civilizační stránce společenského života vůbec, nebo dokonce mají účel jen samy v sobě a ve vývojové dialektice lidských vztahů.

* * *

V období vědeckotechnické revoluce se volný čas stává stále více prostorem, na nějž si kladou nároky potřeby společnosti a kam také ve stále větší míře pronikají. Pronikají tam tím více, čím rychleji se rozvíjí proces vědeckotechnické revoluce, a jsou tím intenzivnější, čím více člověk jejich nárokům vyhovuje, čím vyšší kvalifikaci získal. Ukazuje se, že volný čas „vybyl“ při maximálním rozvoji výroby pouze zdánlivě, neboť s tím, jak se jeho množství zvyšuje, vzrůstají nároky na jeho racionální využití ve směru potřeb vědeckotechnické revoluce a ekonomického rozvoje.

Potřeba učit se po celý život se stala kategorickým imperativem období vědeckotechnické revoluce, a to ve dvojím smyslu: Především rozvoj vědy a techniky a technologické změny ve výrobním procesu způsobují, že školské znalosti odborníků rychle zaostávají a je proto nezbytné, aby byly po celý život obnovovány a doplňovány. Za druhé, z rychlosti společenských přeměn plyne, že také socializace člověka není ukončena jeho dospělostí. Zrychlení historického času ho totiž nutí, aby neustále „reorganizoval“ svůj vnitřní svět, přetvářel a přizpůsoboval změněným podmínkám svého života i vlastní hodnotový systém a systém společenských vazeb, v nichž se odehrává nejen jeho společenský, ale i privátní život.

Volný čas se tak stále více stává prostorem k tomu, aby byli lidé s to „udržet krok“ s vědeckotechnickým rozvojem a aby byli schopni vyvažovat vzrůstající disproporce mezi jeho nároky a stupněm kvalifikace, jehož dosáhli. Této potřebě společnosti se adaptovaly i subjektivní potřeby lidí. Udržovat krok s vědeckotechnickým rozvojem je podmínkou nejen ke společenskému vzestupu, ale i k udržení se na určitém stupni společenského postavení. Člověk proto využívá svůj volný čas k sebevzdělání nebo spíše k systematickému zvyšování své kvalifikace. Čím vyšší kvalifikace kdo dosáhl, tím obtížnější je si ji uchovat, případně dále zvýšit, jak je zřejmé z vysoké korelace stupně vzdělání a způsobu trávení volného času. Ukazuje to řada výzkumů volného času z posledních let nejen v zahraničí, ale i v Československu. V roce 1967 bylo v ČSSR zjištěno, že největší množství času věnují sebevzdělání pracující s vysokoškolským vzděláním, zatímco pracující s nedokončeným základním vzděláním nevěnují sebevzdělání žádný čas. Závěr „čím vyšší procento populace dosáhne vyššího vzdělání, tím „racionálnější“ bude využívat svůj volný čas pro sebevzdělání“ se zdá logický. Zároveň se však právě tito lidé dostávají nejčastěji do stressových situací, protože čím vyšší kvalifikaci a zodpovědnější postavení mají, tím méně mají volného času.

Na této úrovni se začíná uzavírat bludný kruh člověka ve vysoce průmyslově rozvinuté společnosti zaměřené na spotřebu, neboť člověk jako jednotlivec není schopen najít východisko, nebo je schopen je nalézt pouze v individuálním případě.

Empirická rovina tohoto problému proniká do vědomí ekonomů a politiků v kapitalistických státech prostřednictvím zjevně nevyřešených sociálních a kulturních otázek, na nichž ztroskotává nejen nemarxistická teorie, ale i soudobá praxe nejrozvinutějších kapitalistických zemí. V socialistických zemích je tento bludný kruh od počátku vědeckotechnické revoluce předvídan a čelí se mu požadavkem nenásledovat v období rozmachu vědeckotechnické revoluce spotřební orientaci kapitalistických společností, ale hledat vlastní cesty komplexního společenského rozvoje.

Jednou z těchto cest je i způsob využívání volného času a orientace mimoškolního vzdělávání. I když je i v zemích so-

cialistického tábora kladen důraz na racionální využívání volného času, prosazuje se zde vzdělání jako hodnota sama o sobě, bez nezbytné vázanosti na socioprofesionální zařazování. Společenské podmínky socialistických společností umožňují uvažovat ještě další aspekty mimoškolního vzdělávání nebo vzdělávání dospělých, a to ještě dříve, než se plně v empirické rovině prosadí omezenost jeho jednostranné orientace na zvyšování odbornosti.

Z hlediska společnosti samo narůstání počtu specialistů a jejich další kvalifikace nevyřeší problémy vědeckotechnické revoluce, a tím méně její sociální a lidské souvislosti. Lidský faktor je zde faktorem základním a v nových podmínkách klade otázky, jejichž zodpovězení leží zatím téměř mimo možnosti racionálního řešení, jestliže za racionální řešení považujeme utilitárně pojaté potřeby vědeckotechnické revoluce.

Z hlediska jednotlivce pak růst jeho odborné kvalifikace po ukončení studií může prohlubovat jeho profesionální jednostrannost a činit ho bezbranným proti objektivním tlakům společnosti, jak jsme toho svědky v soudobých spotřebních společnostech.

Odborná báze je kromě toho nedostatečnou základnou pro porozumění problémům soudobého světa a rozdílných společností i nedostatečnou základnou pro samostatnou politickou orientaci, jejíž význam přitom roste nejen z hlediska potřeb společnosti, ale i z hlediska potřeb životní rovnováhy jednotlivce.

Přirozeně, že bránit se nárokům vědeckotechnické revoluce v současné době by bylo čirým subjektivismem. Nicméně není možno považovat za subjektivismus snahu společnosti orientovat se na určité složky využívání volného času a na vytváření takového systému hodnot, který pomůže účinně řešit jednostrannost, jež se v důsledku působení nároků vědeckotechnické revoluce a ekonomického rozvoje živelně uplatňují.

* * *

Volný čas je podstatnou součástí bohatství společnosti i lidí. K jeho plnému využití je zapotřebí vyřešit řadu sociologických a filosofických problémů ve vztahu práce a volného času. Ačkoli existuje množství výzkumů a publikací na toto téma, stojíme na samém počátku. Kořeny

těchto problémů, ačkoli vystupují v empirické rovině právě ve sféře volného času, sahají mimo ni. Jejich poznání a řešení vyžaduje odkrývání jejich hlubší společenské a dějinné souvislosti, neboť jen tak je bude možno řešit i perspektivně.

Резюме

Гулакова М.: Теоретические проблемы свободного времени

В сравнении с человеком начала этого столетия у человека последней трети XX века в промышленности развитых обществах большая величина свободного времени в каждом дне; в каждой неделе удлинилось его свободное время на один день и также рабочий год сократился в среднем на один месяц. Этим уменьшилось время работы в течение всей жизни и понизилось число годов, которые человек в течение жизни должен отработать, но общая продолжительность рабочего возраста сократилась также в отношении к продолжительности жизни, так как средняя продолжительность человеческой жизни стала дольше. Эта действительность приносит обществу и человеку как индивидууму во многих отношениях новую ситуацию потому, что появилась забота о содержании досуга, его использовании, и об удовлетворении потребностей, связанных с досугом.

Сокращение времени, которое человек в течение жизни должен отводить рабочей деятельности, предоставляет ему возможность развиваться и те потребности, которые непосредственно не касаются его социoprofessionальной должности в обществе. Таким образом в одинаковую единицу времени, которой является время человеческой жизни, «вместится» гораздо больше деятельности, и может возникнуть больше интересов и их на много раз больше можно удовлетворить. В этом смысле сокращение времени работы и увеличение фонда досуга возможно считать формой «удлинения» времени имеющегося в распоряжении человека.

Это удлинение имеющегося в распоряжении человека времени входит в эру, в связи с которой возможно говорить об ускорении исторического времени. В социалистическом мире к этому присоединяется своеобразное ускорение исторического времени в отдельных странах.

Хотя удлинение времени в распоряжении человека и всеобщее ускорение исторического времени является типичным для всех промышленно развитых стран и между проблематикой досуга и рабочего времени существует много общих черт, между капиталистическими и социалистическими странами есть также существенные различия: социалистическое общество опирается на изменения в содержании и в характере труда, связанные с революционным изменением экономического базиса общества и всеобщих условий его жизни, не только с технологическими изменениями труда. Во взаимоотношении работы и досуга возникают некоторые новые, качественно отличающиеся

проблемы и одновременно и в эмпирическом уровне начинает вырисовываться теоретическое решение и возможность предсказаний. В социалистическом обществе могут быть установлены проявления того, что во всех слоях общества и во всех видах профессий есть существенная связь работы и деятельности в свободное время, и не только в форме пассивной зависимости: члены любой социальной группы и любого социального положения выходят за границу предопределения своего социального положения деятельностью и участием в управлении. Хотя это не действительно в каждом отдельном случае, эта возможность является реальной, является составной частью субъективного сознания индивидуума и берет свое начало в демократическом сознании общества.

Свободное время является существенной частью богатства общества и людей. Для его полного использования нужно разрешить ряд социологических и философских проблем во взаимоотношении работы и досуга. Здесь мы стоим в самом начале изучения этих проблем, хотя есть множество исследований и печатных трудов на эту тему. Эти проблемы уходят своими корнями — хотя и выступающими наружу в эмпирическом уровне как раз в сфере досуга — за эту сферу. Действительно узнать их и решить их требует открывать их более глубокие общественные и исторические связи, так как только таким образом возможно будет решить их также в перспективном плане.

Summary

Huláková M.: Theoretical Problems of Leisure

Men of the last third of the twentieth century, members of industrially developed societies, dispose of more free time daily than men living at the beginning of this century; their leisure per week has increased by one day, and also the working year has been reduced, on the average, by one month. Thus not only the life-long work time and the number of years people must work in their lifetime have been reduced, but also the total length of productive age has become shorter even in relation to the length of life, since the average human life expectancy has increased. In many respects, this fact has brought about a new situation both for societies as a whole and for man as an individual: there arose a new concern about the content of leisure, about its utilization, about the saturation of the needs connected with leisure.

The reduction of the time man must devote to working activity in his occupation throughout his life provides him with the possibility of developing even those needs which are not immediately related to his

socio-professional function in society. Thus the same time unit, i. e. the span of human life, "comprises" much more activity, more interests and needs may arise, and considerably more of them may be satisfied in comparison with the past. In this sense, the reduction of work time and the increase in the time fund of leisure may be considered as a form of "prolongation" of human time.

This prolongation of human time belongs to an era in which an acceleration of historical time may be evidenced. In the socialist world there is, into the bargain, an acceleration of historical time specific for the individual countries.

Although the prolongation of human time and the general acceleration of historical time is typical of all the industrially developed countries, and although the problems of leisure and those of work time have many features in common, there are also substantial differences between capitalist and socialist countries: the socialist society is based on transformations in the content and character of work which are incidental to the revolutionary changes in the economic basis of the society and the general conditions of its life, and not merely to the material changes of work. Some new, qualitatively different problems arise in the relation between work and leisure; at the same time, the theoretical solution and the possibility of predictions begin to appear on the empirical level; in the socialist society, it is possible to trace the manifestations of the fact that, in all the strata and in occupations of all kinds, there is a substantial connection between work and leisure activities — and not only in a negative dependence: the members of any social group and of any social rank overpass the determination of their social position by their activity and participation in management. Even if this does not apply to all the separate cases, this possibility, being real, represents a part of the individual's subjective consciousness; it has its rise in the democratic consciousness of the society.

Leisure is a substantial component of the wealth of the society and of the people. To utilize it in full, it is necessary to solve a great number of sociological and philosophical problems concerning the relation of work and leisure. Here we are at the very beginning — although there exists an abundance of researches and publications on this theme. Although, at the empirical level, the roots of these problems rest in the sphere of leisure itself, they reach beyond this sphere. Their recognition and solution require the discovery of their deeper social and historical implications, for only in this way it will be possible to arrive at a perspective solution.